

**SOCIAAL-ECONOMISCHE BETEKENIS
VAN AGRARISCH NATUURBEHEER
IN WATERLAND EN EILANDSPOLDER**

**Geert R. de Snoo
Frank M.W. de Jong
Marieke Gorree
Cindy Brak
Rob J. van der Poll
m.m.v. Jan Buijs**

**Centrum voor Milieukunde
Rijksuniversiteit Leiden
Postbus 9518
2300 RA Leiden**

**CML rapport 144
Sectie Ecosystemen & Milieukwaliteit**

Een onderzoek in opdracht van de provincie Noord-Holland

Dit rapport kan op de volgende wijze worden besteld:

- telefonisch: 071 5277485

- schriftelijk: Bibliotheek CML, Postbus 9518, 2300 RA Leiden

- per fax: 071 5275587

Hierbij graag duidelijk rapportnummer, naam besteller en verzendadres aangeven

ISBN: 90-5191-119-X

Druk: Biologie, Leiden

© Centrum voor Milieukunde, Leiden 1998

INHOUDSOPGAVE

Dankwoord	
Samenvatting	vii
1. INLEIDING	1
1.1 Achtergrond & aanleiding	1
1.2 Doel- en vraagstellingen	2
1.3 Opzet onderzoek	3
2. METHODEN	5
2.1 Gebiedsbeschrijving en agrarisch natuurbeheer	5
2.1.1 Gebiedsbeschrijving	5
2.1.2 Deelname en afgesloten pakketten	6
2.2 Bedrijfseconomische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor boeren	8
2.3 Selectie boerenbedrijven	9
2.4 Selectie overige actoren	12
3. RESULTATEN	15
3.1 Kenmerken deelnemers en niet-deelnemers aan het Experiment	15
3.2 Motivatie voor deelname en niet-deelname aan het Experiment	16
3.2.1 Motivatie voor deelname	16
3.2.2 Motivatie pakketkeuze deelnemers	17
3.2.3 Motivatie voor niet-deelname	19
3.2.4 Overige motieven en conclusies	20
3.3 Betekenis van het Experiment	22
3.3.1 Economische betekenis	22
3.3.2 Attitudeverandering door het Experiment	25
3.4 Toekomst van bedrijf en natuurbeheer	28
3.4.1 Visie van de boeren	28
3.4.2 Visie overige actoren	30
4. DISCUSSIE & CONCLUSIES	33
4.1 Discussie	33
4.2 Conclusies	33
Literatuur	36
Bijlagen	

DANKWOORD

Bij de uitvoering van het onderzoek hebben wij van verschillende kanten medewerking ontvangen. In de eerste plaats willen wij alle boeren bedanken, die bereid waren middels het afgeven van een interview aan het onderzoek mee te werken. Zonder deze bereidheid was het uitvoeren van het onderzoek niet mogelijk geweest. Van de beide Natuurverenigingen willen we daarnaast met name de volgende personen bedanken voor hun inbreng in verschillende fasen van het onderzoek: J.J. Jantjes, T. ter Schure en F. Visbeen. Verder zijn wij dank verschuldigd aan vier sleutelfiguren met betrekking tot agrarisch natuurbeheer in het gebied, die bereid waren een interview af te geven: Mw. F.G. Van Diepen-Oost, J. van Erp, M.J. Kuipers, K. Mantel. Verder hebben mw. G.A.A. Wossink (LUW-ABE), G.A. Persoon en G.W.J. Barendse (beiden CML) bijdragen aan de opzet en commentaar geleverd op conceptrapportages. Tot slot willen wij K. Kapteyn en F.L.T. Mugge bedanken, die als vertegenwoordigers van de opdrachtgever een stimulerende inbreng bij het project hadden.

Cindy Brak
Marieke Gorree
Frank de Jong
Rob van der Poll
Geert de Snoo

juli 1998

Samenvatting

In de veenweidegebieden Waterland en Eilandspolder, beide met hoge natuur- en landschappelijke waarden, is in 1996 door de Provincie Noord-Holland een experiment agrarisch natuurbeheer gestart. Het experiment loopt tot 1999 en is erop gericht om via betaalde natuurproductie door boeren de natuurwaarden in het gebied te behouden of zelfs verder te ontwikkelen. Hiernaast bieden de vergoedingen extra mogelijkheden voor inkomensvorming voor boeren in deze minder rendabele agrarische gebieden met een hoge natuurwaarde.

De provincie Noord-Holland heeft het Centrum voor Milieukunde van de Rijksuniversiteit Leiden (CML) gevraagd een onderzoek uit te voeren om inzicht te krijgen in de volgende vragen:

1. Wat is de economische betekenis van het experiment agrarisch natuurbeheer voor de bedrijfsvoering van de boeren, mede in relatie tot andere vormen van inkomensverwerving, en daarmee voor het voortbestaan van het veenweidegebied?
2. Wat is de sociale betekenis van het experiment agrarisch natuurbeheer voor de attitude van de boeren en daarmee voor het voortbestaan van de bedrijven en het gebied?
3. Wat is de visie van de boeren en van de belangrijkste overige actoren op de toekomst van de streek, de rol van de boeren daarbij en de rol van agrarisch natuurbeheer daarbij.

Voor het beantwoorden van deze vragen zijn in de betreffende gebieden 62 boeren geïnterviewd, verdeeld over 42 boeren die aan het experiment deelnemen en 20 niet-deelnemende boeren. Daarnaast zijn 4 personen geïnterviewd, die een belangrijke rol spelen bij het agrarisch natuurbeheer en de toekomstige vormgeving van de streek.

Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat het provinciale experiment agrarisch natuurbeheer in Waterland en Eilandspolder bij de boeren goed is aangeslagen. Een groot deel van de veehouders is na twee jaar al lid van de natuurverenigingen en heeft contracten afgesloten voor diverse vormen van agrarisch natuurbeheer.

Uit het onderzoek blijkt dat de deelnemers zich laten motiveren door een combinatie van factoren, vooral een betere toekomst van de streek, een beter imago van de boeren en ook de positieve natuureffecten. De inkomsten spelen vooral een belangrijke rol bij de zwaardere pakketten en minder bij de lichtere pakketten zoals weidevogelbeheer en slootkantbeheer.

Bij veel niet-deelnemers lijkt er een terughoudheid ten opzichte van inmenging in de bedrijfsvoering te bestaan. Ook acht men het agrarisch natuurbeheer minder inpasbaar, hetgeen opvallend is, aangezien er veel niet-deelnemers wel aan andere vormen van natuurbeheer doen, via SBB of DLG. Daarnaast kijken zij enigszins argwanend naar de natuurverenigingen.

Opvallend is dat er nauwelijks verschillen bestaan in de rol die de wel en niet-deelnemende boeren zichzelf toedichten als natuurbeheerder of als landbouwer. Wel vinden de niet-deelnemers vaker dat natuurbeheer niet vergoed hoeft te worden. De niet-deelnemers zijn gemiddeld 8 jaar ouder dan de deelnemers, en lijken de landbouwbedrijfsvoering iets meer centraal te stellen. De bedrijfsgrootte verschilt niet.

Met name ten aanzien van het weidevogelbeheer geldt, dat veel boeren, met name in Waterland, (deelnemers en niet-deelnemers aan het experiment) dit toch al deden in samenwerking met vrijwilligers en het niet nodig vinden hiervoor betaald te worden. Hier staat tegenover dat 40% van de boeren door het provinciale experiment is begonnen met weidevogelbeheer.

Van de bedrijven in Waterland is in de uitgangssituatie (zonder agrarisch natuurbeheer) 42% bedrijfseconomisch te weinig duurzaam. Inkomen uit agrarisch natuurbeheer blijkt in 1997, twee jaar na de start van de natuurverenigingen, substantieel. Het agrarisch natuurbeheer draagt gemiddeld gezien voor ca. 10% bij aan de inkomens van de deelnemende boeren in 1997. Relatief gezien is agrarisch natuurbeheer voor extensieve bedrijven van groter belang voor de inkomensvorming dan voor intensieve bedrijven. Het lijkt er op dat de extensievere bedrijven, met name in Waterland, nog geen optimaal gebruik maken van de mogelijkheden van agrarisch natuurbeheer. Opvallend is daarnaast dat ook de intensievere bedrijven aanzienlijke inkomsten uit het agrarisch natuurbeheer weten te halen.

Voor wat betreft de attitude *verandering* kan worden aangegeven dat zowel de deelnemers als de niet-deelnemers positief staan ten opzichte van agrarisch natuurbeheer en de rol van de boeren daarbij. De deelnemende boeren zijn echter veel natuurbewuster dan de niet-deelnemende boeren. Daar staat tegenover dat de niet-deelnemende boeren weliswaar vinden dat agrarisch natuurbeheer erbij hoort, maar niet vergoed hoeft te worden. Verder zien de deelnemende boeren vooral hun imago verbeterd worden door de deelname aan het experiment. Indicaties over een attitudeverandering zijn verkregen door deelnemers en niet-deelnemers aan het experiment te vergelijken. Voor een werkelijk beeld van de verinnerlijking had een meting vóór het experiment als vergelijking plaats moeten vinden.

Voor wat betreft de houding van de boeren ten opzichte van de toekomst, geven de resultaten aan dat de deelnemers over het algemeen wat positiever staan tegenover de mogelijkheden van het agrarisch bedrijf in de toekomst dan de niet-deelnemers, mede door het agrarisch natuurbeheer. Opvallend is verder dat ook de niet-deelnemers verwachten dat het agrarisch natuurbeheer toe zal nemen, hoewel ze dit niet noodzakelijk vinden. Ook verwachten beide groepen dat hun inkomsten uit het experiment toe zullen nemen. De deelnemers verwachten en wensen daarnaast meer inkomsten uit verkoop aan huis en uit streekproducten.

De vier geïnterviewde sleutelfiguren verwachten en hopen voor de toekomst dat het landschap behouden blijft, inclusief de boeren. De boeren spelen daarbij in hun visie tevens een belangrijke rol voor de natuur in de streek middels agrarisch natuurbeheer.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond & aanleiding

In de provincie Noord-Holland wordt een groot deel van de Provinciale Ecologische Hoofdstructuur gevormd door agrarische cultuurgrond (Provincie Noord-Holland, 1997). De provincie hecht groot belang aan het behoud en beheer van de natuur in deze gebieden. Boeren kunnen hieraan een belangrijke bijdrage leveren. In een aantal gebieden, zoals de veenweidegebieden Waterland en de Eilandspolder, worden boeren zelfs essentieel geacht voor het voortbestaan van natuur en landschap (cf. Provincie Noord-Holland, 1990).

Begin jaren '90 bleek echter dat in de waardevolle veenweidegebieden Waterland en Eilandspolder het melkquotum sterk afnam (Provincie Noord-Holland, 1990). Ook trokken veel boeren weg uit deze streken. Tevens dreigden de relatiemeta beheersvergoedingen voor agrarisch natuurbeheer omlaag te gaan. Dit alles veroorzaakte een neerwaartse spiraal die het voortbestaan van de agrarische natuur in de streek in gevaar bracht. Om deze ontwikkeling te keren is de provincie Noord-Holland in 1996 een experiment gestart om boeren in de streek te houden door ze onder andere meer te betrekken bij het agrarisch natuurbeheer: "het experiment agrarisch natuurbeheer", kortheidshalve verder aan te duiden als "het Experiment".

Het Experiment loopt tot 1999 en is een experiment voor een provinciaal instrument, aanvullend op de rijksrelatiemeta. Boeren kunnen ook buiten de voor relatiemeta-overeenkomsten begrensde gebieden betaald worden voor agrarisch natuurbeheer. De betaling in het experiment is gebaseerd op resultaatbeloning, in plaats van een vergoeding voor inkomensderving.

Het Experiment is erop gericht om via betaalde natuurproductie door boeren de natuurwaarden in het gebied te behouden of zelfs verder te ontwikkelen. Tegelijk bieden de vergoedingen extra mogelijkheden voor inkomensvorming voor boeren in deze minder rendabele agrarische gebieden met een hoge natuurwaarde. Hierdoor wordt het voor deze boeren mogelijk in deze gebieden te blijven wat essentieel is voor het behoud van het open agrarische cultuurlandschap. Daarnaast draagt de natuurproductie bij aan de aantrekkelijkheid van het gebied voor recreanten en toeristen.

In 1996 is in Waterland en in de Eilandspolder het Experiment van start gegaan. De Eilandspolder kreeg 1,5 miljoen voor vier jaar van de provincie Noord-Holland toegewezen (Werkgroep Eilandspolder, 1995). Waterland kreeg dit bedrag ook voor vier jaar, maar ontving bovendien nog eens 1,5 miljoen vanuit het Waardevolle Cultuurlandschappen (WCL) beleid. Het werd door de provincie van belang gevonden dat het geld besteed zou worden in samenwerking met de boeren zelf. In 1996 zijn hiertoe de Natuurvereniging Waterland (NW) (zie ook Edel *et al.*, 1995) en de vereniging voor Agrarisch Natuurbeheer Eilandspolder (ANE) opgericht. Dit zijn verenigingen van boeren met als doel het uitvoeren van agrarisch natuurbeheer. Boeren in beide gebieden kunnen lid worden van deze verenigingen en vervolgens bepaalde contracten (pakketten) voor agrarisch natuurbeheer afsluiten waarvoor ze dan een vergoeding krijgen. Doordat pakketten in samenspraak met de natuurverenigingen nader vorm krijgen, is de inhoud ervan verschillend in de twee regio's.

In Waterland bestond al vanaf 1982 het samenwerkingsverband Waterland waarin boeren en

vrijwilligers samen werkten aan bijvoorbeeld weidevogelbeheer. Vanuit dit samenwerkingsverband is de NW opgericht. In de toekomst wil men ook een milieuoöperatie oprichten. In de Eilandspolder bestond in 1996 recentelijk een convenant tussen boeren van de WLTO, de gemeente de Rijp en Schermer en de Milieu-Kontaktgroep-Eilandspolder (MKE), gericht op behoud van het open karakter van de polder. In de Eilandspolder hebben deze boeren van de WLTO en het MKE het ANE opgericht.

1.2 Doel- en vraagstellingen

De provincie Noord-Holland heeft ten behoeve van een tussentijdse evaluatie van het provinciale instrument agrarisch natuurbeheer (zie provincie Noord-Holland, 1998) het Centrum voor Milieukunde van de Rijksuniversiteit Leiden (CML) gevraagd een onderzoek uit te voeren om inzicht te krijgen op de volgende vragen:

1. Wat is de economische betekenis van het Experiment agrarisch natuurbeheer voor de bedrijfsvoering van de boeren, mede in relatie tot andere vormen van inkomensverwerving, en daarmee voor het voortbestaan van het veenweidegebied?
2. Wat is de sociale betekenis van het Experiment voor de attitude van de boeren en daarmee voor het voortbestaan van de bedrijven en het gebied?
3. Wat is de visie van de boeren en van de belangrijkste overige actoren op de toekomst van de streek, de rol van de boeren daarbij en de rol van agrarisch natuurbeheer.

Voorafgaande aan deze vragen werd het van belang geacht om de motivaties van de boeren om wel of niet mee te doen aan agrarisch natuurbeheer te achterhalen. Hierbij gaat het om de motivaties van boeren deel te nemen aan het Experiment of aan bepaalde pakketten, maar vooral ook om de drempels voor deelname bij de niet-deelnemers.

Ten aanzien van de eerste vraagstelling, gericht op de economische betekenis, wordt onder meer gedacht aan de relatieve bijdrage aan het inkomen van de inkomsten uit agrarisch natuurbeheer. Dit inkomen moet mede in het licht van de diversificatie van de bedrijven (toerisme, streekeigen producten etc.) worden beschouwd. Voor zowel de economische betekenis als de sociale betekenis geldt dat onderscheid wordt gemaakt in de huidige betekenis, de betekenis zoals die zich volgens de boer ontwikkelt en de betekenis zoals de boer die idealiter zou *wensen, in concreto (als voorbeeld)*:

- Hoe belangrijk is de beloning verkregen door middel van agrarisch natuurbeheer *op dit moment*, mede ten opzichte van andere vormen van inkomensverwerving voor de totale inkomensverwerving van het bedrijf en daarmee voor de continuïteit van hun agrarisch bedrijf in het veenweidegebied?
- Hoe belangrijk denken boeren dat de beloning verkregen door middel van agrarisch natuurbeheer *in de toekomst zal zijn*, mede ten opzichte van andere vormen van inkomensverwerving voor de totale inkomensverwerving van het bedrijf en daarmee voor de continuïteit van hun agrarisch bedrijf in het veenweidegebied?
- Hoe belangrijk zouden boeren *wensen* dat de beloning verkregen door middel van agrarisch natuurbeheer in de toekomst is, mede ten opzichte van andere vormen van inkomensverwerving voor de totale inkomensverwerving van het bedrijf en daarmee voor de continuïteit van hun agrarisch bedrijf in het veenweidegebied?

Ten aanzien van tweede vraagstelling, wordt nagegaan in hoeverre deelname van boeren aan de genoemde experimenten een verandering te weeg brengt in de attitude van de betrokken boeren.

Ten aanzien van de derde vraagstelling, de toekomst van de streek en de rol van agrarisch natuurbeheer daarbij wordt zowel aan de boeren als aan een beperkt aantal sleutelfiguren gevraagd wat hun visie hierop is, en met name ook wat de rol van de boeren daarbij is.

De effecten van het agrarisch natuurbeheer op de natuur vallen buiten dit onderzoek. Dit onderdeel is door de provincie onderzocht (Provincie Noord-Holland, 1998).

1.3 Opzet onderzoek

Zoals in de vorige paragraaf aangegeven bestaat het onderzoek uit drie gedeelten:

1. De economische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor de boeren.
2. De sociale betekenis van agrarisch natuurbeheer voor de boeren.
3. De visie van de boeren en andere actoren op de rol van de boeren en van agrarisch natuurbeheer in relatie tot het voortbestaan van het weidegebied in Waterland en Eilandspolder.

Ten einde de bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden zijn in de betreffende regio's 62 boeren geïnterviewd en een viertal sleutelfiguren.

Ad. 1 en 2.

Door deelnemers en niet-deelnemers aan het provinciale Experiment te vergelijken zijn uitspraken over de betekenis van het agrarisch natuurbeheer voor de boeren mogelijk en zijn indicaties verkregen of er verinnerlijking van agrarisch natuurbeheer heeft plaatsgevonden bij deelnemende boeren. Opgemerkt moet worden dat voor een werkelijk beeld van de verinnerlijking een meting vóór het Experiment als vergelijking plaats had moeten vinden.

Ad. 3

Naast de interviews onder de boeren zijn vier sleutelfiguren geïnterviewd om een beeld te krijgen van de landbouwkundige en maatschappelijke ontwikkelingen in de regio's en om de provinciale experimenten hierin te positioneren.

2. METHODEN

In dit hoofdstuk wordt, na een beschrijving van de onderzoeksgebieden achtereenvolgens voor de boeren en voor de vier sleutelfiguren aangegeven hoe deze zijn geselecteerd, en hoe er tot een vragenlijst is gekomen.

2.1 Gebieden en agrarisch natuurbeheer

2.1.1 Gebiedsbeschrijving

Eilandspolder

Onder het gebied de Eilandspolder wordt met betrekking tot het Experiment verstaan: Mijzenpolder, Starnmeer, de Woude en de Eilandspolder zelf (totaal 3.532 ha). Het gebied ligt nabij de Rijk, onder Alkmaar, tussen Purmerend en Zaanstad (zie fig. 2.1). Hoewel alle polders veenweidegebieden zijn, bestaan er grote verschillen. De Starnmeer is bijvoorbeeld een polder met grotere en rechtere kavels en met een lagere grondwaterstand, terwijl de Eilandspolder, vooral het oostelijk gebied, bestaat uit grillige, kleine percelen omgeven door hoog water en rietkragen. In de jaren tachtig is door de ruilverkaveling het vaarland (land dat alleen per boot bereikbaar is) voor een groot gedeelte vastgelegd door middel van bruggen.

Ook de institutionele aard van de polders is verschillend. De Mijzenpolder, Eilandspolder en de Woude zijn Relatienotagebied. Staatsbosbeheer en Stichting Noord-Hollands Landschap hebben delen van de polders in eigendom. Boeren kunnen de grond pachten met beperkingen zoals een uitgestelde maaidatum. In andere delen van de polders kunnen boeren een beheers-overeenkomst met Dienst Landelijk Gebied (DLG) afsluiten. Het instrumentarium van de Relatienota is niet van toepassing op de Starnmeer.

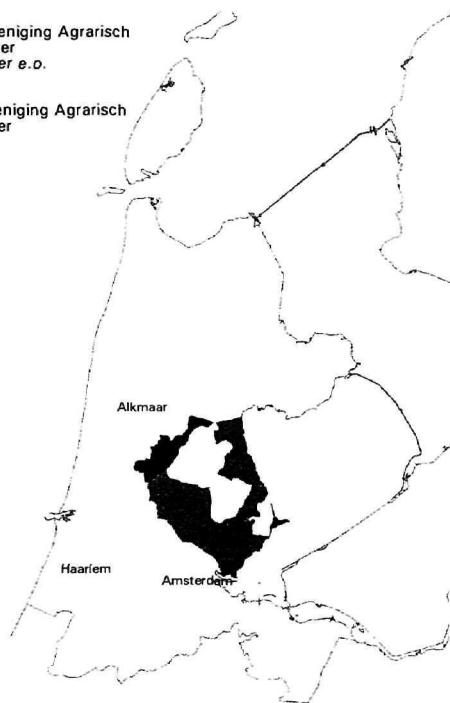
Waterland

Dit veenweidegebied ligt tussen Amsterdam, Zaanstad, Purmerend en het Markermeer (zie fig. 1.1). Katwoude, Beetskoog, Wormer- en Jisperveld, Oostzanerveld, IJperveld, Waterland-Oost, en Zeevang maken deel uit van het gebied (totaal 14.327 ha). Het landschap is een open veenweidegebied met grasland en wordt getypeerd door het vele water en de aanwezigheid van riet. Net als bij de Eilandspolder is er in Waterland een grote diversiteit. Het Wormer-, Jisper-IJper- en Oostzanerveld bestaan voor een deel nog uit vaarland, andere gebieden hebben een wat lagere grondwaterstand en grotere percelen en zijn makkelijker te bewerken. Ook Waterland is voor een gedeelte Relatienotagebied. Bovendien valt Waterland onder het WCL beleid.

Gesteld kan worden dat de boeren in Waterland en Eilandspolder te maken hebben met landbouwkundige beperkingen. Het veenweidegebied leent zich er niet voor om het intensief te beheren. Het over het algemeen hoge grondwaterpeil en de grillige percelen betekenen een slechtere concurrentiepositie in vergelijking met boeren in andere delen van Nederland. Naast deze natuurlijke beperkingen hebben sommige boeren in het gebied te maken met beperkingen in de bedrijfsvoering in verband met de Relatienota, zoals een uitgestelde maaidatum.

■ Gebied Vereniging Agrarisch
Natuurbeheer
Eilandspolder e.o.

■ Gebied Vereniging Agrarisch
Natuurbeheer
Waterland

Figuur 2.1 Ligging van de twee proefgebieden.

2.1.2 Deelname en afgesloten pakketten

Tabel 2.1 geeft het aantal leden (deelnemers) van de verenigingen weer en de verhouding met niet-deelnemers. In tabel 2.2 worden de pakketten van beide natuurverenigingen weergegeven.

Tabel 2.1 Aantal deelnemers en niet-deelnemers aan het experiment agrarisch natuurbeheer in 1997 (bron: provincie Noord-Holland).

	aantal deelnemers*	aantal niet-deelnemers
Waterland	138	212
Eilandspolder	73	79

*hoofd- en nevenberoepers; van de hoofdberoepers neemt 90% deel

Tabel 2.2 Pakketten voor natuurproductie en beheer in Eilandspolder en Waterland (bron: Werkgroep Eilandspolder, 1995, provincie Noord-Holland).

Eilandspolder*	Waterland
<u>Pakketten voor weidevogels</u>	<u>Pakketten voor (weide)vogels</u>
1. Natuurproductiebetaling-weidevogels (betaling voor resultaat)	1. Natuurproductiebetaling-weidevogels (betaling voor resultaat)
2. Plas-dras zetten van percelen (betaling voor inspanning)	2. Plas-dras zetten van percelen (betaling voor inspanning)
3. Uitrijden ruige mest +	
a. uitgestelde maai- en weidedatum (extra vergoeding naast ruige mest vergoeding)	
b. Weidevogelbescherming (geen extra vergoeding)	
c. Weidevogelbeperkingen in het pachtcontract van een natuurbeschermingsorganisatie (geen extra vergoeding) (betaling voor inspanning)	
<u>Pakketten voor slootkantvegetaties (incl. riet)</u>	<u>Pakketten voor slootkantvegetaties</u>
4. Natuurproductiebetaling-slootkanten (betaling voor resultaat)	3. Slootkantbeheer (betaling voor inspanning, na 2 jaar eventueel ook resultaatbeloning)
5. Beheer van rietlanden en -kragen (betaling voor inspanning)	4. Aanleg en onderhoud van terrastaluds (betaling voor inspanning, na 2 jaar eventueel resultaatbeloning)
	5. Hooiland mooiland (hooilandbeheer gericht op hooilandvegetatie)

*: Boeren die mee doen aan het project kunnen in aanmerking komen voor een bonusvergoeding.

I. Bonus-land: bonus die wordt uitgekeerd indien meer dan 35% van het land wordt gepacht van natuurbeschermingsorganisaties (inclusief beperkingen t.a.v. gebruik).

II. Bonus-melk: bonus die wordt uitgekeerd indien men melk quota koopt of leest.

De Tabellen 2.3 en 2.4 geven de verdeling van de pakketten weer.

Tabel 2.3 Afgesloten contracten in Waterland 1997 (bron: provincie Noord-Holland).

Verdeling pakketten	aantal afgesloten pakketten	percentage van de leden
nestbetaling weidevogels	138	100%
slootkantbeheer	81	59%
plas-dras	28	20%
terras talud	23	17%
hooiland, mooiland	17	12%
Totaal	287	

Tabel 2.4 Afgesloten contracten in Eilandspolder 1997 (bron: provincie Noord-Holland).

Verdeling pakketten	aantal afgesloten pakketten	percentage van de leden
nestbetaling weidevogels	38	52%
slootkantbeheer	47	64%
plas-dras	10	14%
ruige mest	46	63%
rietbeheer	9	12%
Totaal	150	

2.2 Bedrijfseconomische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor boeren

Voor het economische deel is een bijdrage geleverd door J. Buijs. Om een goede indruk te krijgen van de economische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor de veehouderijbedrijven in Waterland is de volgende opzet gekozen:

1. Allereerst is een inventarisatie gemaakt van de economische situatie van de Waterlandse veehouders, met name van de leden van de natuurvereniging. Op basis van deze inventarisatie zijn de veehouderijbedrijven ingedeeld in 5 klassen¹ en zijn 5 'modelbedrijven' opgesteld (Buijs, 1998).
2. Er is een inventarisatie gemaakt van de natuurcontracten van de natuurvereniging. Per deelnemer is nagegaan voor welke pakketten voor agrarisch natuurbeheer een contract is afgesloten en welke beloning hiervoor in 1997 is ontvangen. Vervolgens is hiervan een indeling gemaakt over de verschillende klassen.
3. De 5 modelbedrijven zijn vervolgens bedrijfstechnisch en bedrijfseconomisch doorgerekend: zonder agrarisch natuurbeheer (uitgangssituatie) en met agrarisch natuurbeheer. Dit is gedaan met behulp van het Bedrijfsbegrotingsprogramma Rundveehouderij (BBPR).
4. Op basis van de uitgevoerde berekeningen zijn een aantal conclusies getrokken.

Tabel 2.5 Indeling van de bedrijven over intensiteit van bedrijfsvoering.

klasse	gem. melk/ha	spreiding	omschrijving
1	geen	geen	zeer extensief
2	5.000	< 6.250	extensief
3	7.500	6.250-8.750	matig extensief
4	10.000	8.750 - 11.250	gemiddeld
5	12.500	11.250 - 13.750	matig intensief

De veehouderijbedrijven kunnen worden ingedeeld op basis van de hoeveelheid melk per ha. Dit geeft een goed beeld van de intensiteit van de bedrijfsvoering. Op basis van de klasse-indeling van tabel 2.5 zijn 5 bedrijfsmodellen samengesteld, gebaseerd op het prijsjaar 1997 (zie bijlage 2.1, Bron: Buijs, 1998). Deze bedrijfsmodellen zijn doorgerekend met het BBPR-programma (Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden, 1995) zowel voor de uitgangssituatie als voor de situatie inclusief agrarisch natuurbeheer. Daarbij is rekening gehouden met enerzijds de extra inkomsten vanuit agrarisch natuurbeheer (natuurbeloning) en anderzijds met de extra kosten als gevolg van het beheer (bijv. derving grasopengst).

¹ In eerste instantie was er een indeling gemaakt in zes klassen. De meest intensieve klasse (6) bleek echter in de betrokken onderzoeksgebieden niet voor te komen, zodat deze klasse is weggelaten.

2.3 Selectie boerenbedrijven

Selectie boeren

Bij het selecteren van boeren voor het onderhavige onderzoek zijn drie hoofdcriteria gehanteerd:

1. spreiding over intensiteit van bedrijfsvoering,
2. spreiding over de regio's,
3. spreiding over de afgesloten pakketten.

Deze worden achtereenvolgens besproken.

Ad 1. Om verbanden te kunnen leggen tussen de *intensiteit van bedrijfsvoering* en de deelname aan agrarisch natuurbeheer is het noodzakelijk dat er een spreiding van de geïnterviewden bestaat over de onderscheiden bedrijfstypen. Voor de bedrijven in Waterland is vooraf een indeling gemaakt op basis van een schatting door de natuurvereniging. Van ieder bedrijfstype (tabel 2.5) zijn drie bedrijven gekozen. Verder zijn nog drie bedrijven (twee vallend onder bedrijfstype vijf en één bedrijfstype drie) geselecteerd waarvan de bedrijfseconomische gegevens bekend waren bij de natuurvereniging. De niet-deelnemende boeren in Waterland waren niet ingedeeld naar bedrijfstype, maar de verhouding melkquotum en hoeveelheid land was wel bekend. Op grond daarvan is bij de selectie een verdeling gemaakt over de vijf klassen. Voor Eilandspolder kon deze selectie niet vooraf worden gemaakt, maar is door de natuurvereniging wel een selectie gemaakt op basis van een globale spreiding in intensiteit van de bedrijven. Uit tabel 2.6, opgesteld naar aanleiding van de gegevens uit de enquêtes, blijkt dat de verdeling over de klassen iets minder gelijkmatig is dan vooraf verondersteld. Wel zijn uit elke klasse minimaal 2 bedrijven vertegenwoordigd. Alleen bij de niet-deelnemers in Eilandspolder bestaat er een ondervertegenwoordiging van intensieve bedrijven

Tabel 2.6 Indeling van de bedrijven uit de steekproef voor dit onderzoek in klassen, tussen haakjes staan het aantal bedrijven uit Waterland; hier is dit onderzoeksdeel onder alle deelnemende bedrijven uitgevoerd.

klasse	Waterland		Eilandspolder	
	# leden	# niet leden	# leden	# niet leden
1	2 (38)	1	3	3
2	6 (17)	2	6	0
3	4 (22)	2	5	4
4	6 (31)	3	3	0
5	3 (21)	4	4	1

Op een aantal plaatsen is een correlatie gelegd tussen de bedrijfstypen en een aantal andere factoren, zoals de motivatie of de perceptie van de boeren. Omdat de steekproef per klasse te klein zou worden voor een zinvolle analyse, zijn in deze gevallen de klassen 1 t/m 3 samengevoegd, evenals de klasse 4 en 5. In feite is er dus een grens gelegd bij boeren met meer of minder dan 8750 kg melk.

Ad 2. Het tweede criterium dat bij de selectie een rol speelde was *de regio*. Wat betreft het gebied Waterland is er een verdeling gemaakt tussen Waterland-Oost, Zeevang, Wormer-en Jisper-

veld, IJperveld, Oostzanerveld, Purmerland, Katwoude en Beetskoog. Het gebied Eilandspolder is te verdelen in de Eilandspolder s.s., de Mijzenpolder en Starnmeer. De verdeling van de uiteindelijk geïnterviewde bedrijven over deze gebieden staat weergegeven in tabel 2.7. Uit tabel 2.7 blijkt dat er een redelijke spreiding over de gebieden bestaat.

Tabel 2.7 Verdeling van de geïnterviewde bedrijven (steekproef) over de verschillende gebieden.

	aantal deelnemers	aantal niet-deelnemers
Waterland	21	12
Waterland-Oost	6	5
Zeevang	4	3
Wormer-en Jisperveld	2	-
IJperveld	2	1
Oostzanerveld	2	-
Purmerland	1	-
Katwoude	1	1
Beetskoog	3	2
"Eilandspolder"	21	8
Eilandspolder s.s.	8	5
Mijzenpolder	5	2
Starnmeer	8	1

Ad 3. Als laatste criterium voor de selectie is een spreiding naar het soort pakketten, waar door de boeren een overeenkomst over is afgesloten, gebruikt. Naast de selectie van boeren met in hun pakket het meer gebruikelijke weidevogel- en slootkantbeheer is er bewust voor gekozen om ook boeren met bijvoorbeeld 'plas-dras', terras-talud en rietkraagbeheer in het pakket te ondervragen. Op deze wijze kan ook voor deze pakketten een beeld worden verkregen van de attitude van de boeren en de economische betekenis. Dit criterium geldt uiteraard alleen voor deelnemers. De pakketten van deze bedrijven staan weergegeven in de tabel 2.8.

Tabel 2.8 Afgesloten contracten bij de bedrijven in de steekproef in Waterland en Eilandspolder 1997.

Verdeling pakketten	aantal afgesloten pakketten Waterland (n=21)	aantal afgesloten pakketten Eilandspolder (n=21)
nestbetaling	21	16
slootkantbeheer	17	18
plas-dras	6	3
terras talud	7	*
ruige mest	*	19
rietbeheer	*	2
hooiland, mooiland	2	*

* Deze pakketten kunnen in deze gebieden niet worden afgesloten.

Bij de niet-deelnemers zijn er boeren met veel SBB-land, die op dat land niet mee kunnen doen. Alle geselecteerde niet-deelnemende boeren hebben echter een stuk land waarop ze wel mee zouden kunnen doen, of een natuurbeheer type waaraan ze mee zouden kunnen doen. Bij de selectie van de niet-deelnemers zijn dus alleen potentiële deelnemers betrokken.

Benadering boeren

De geselecteerde boeren hebben een brief ontvangen met uitleg over het onderzoek en de vraag tot medewerking. De brieven voor de deelnemende boeren in Waterland zijn verstuurd door de Natuurvereniging Waterland (NW). Niet-deelnemende boeren uit Waterland kregen een brief van het CML. Voor de Eilandspolder zijn alle brieven verstuurd door het Agrarisch Natuurbeheer Eilandspolder (ANE) in samenwerking met de WLTO. Vervolgens is er telefonisch contact gezocht met de geselecteerde boeren. Er was sprake van een grote mate van bereidheid tot medewerking.

In Waterland kon met alle geselecteerde deelnemende boeren een afspraak worden gemaakt. Bij de niet-deelnemende boeren in Waterland waren twee boeren niet bereid mee te werken aan het onderzoek (zie tabel 2.9). Daarvoor in de plaats zijn andere, vergelijkbare, bedrijven gekozen. In de regio van de Eilandspolder verleende één deelnemende boer en drie niet-deelnemende boeren geen medewerking. In dit geval was het niet mogelijk om voor de niet-deelnemers alternatieven te vinden. De lijst met niet-deelnemers bestond voornamelijk uit mensen met weinig grond in het gebied. Uiteindelijk zijn acht niet-deelnemende boeren in de Eilandspolder ondervraagd. Besloten is om twee extra niet-deelnemende boeren uit Waterland te benaderen om toch twintig niet-deelnemers te kunnen interviewen.

Tabel 2.9 Aantal weigeraars.

weigeraars	'wil niet'	'kan niet'
deelnemers Waterland	0	0
niet-deelnemers Waterland	1	1
deelnemers Eilandspolder	1	0
niet-deelnemers Eilandspolder	2	1

Tabel 2.10 geeft het aantal geïnterviewde boeren verdeeld over de gebieden. Uit de tabel blijkt dat in totaal 42 deelnemers zijn geïnterviewd en 20 niet-deelnemers.

Tabel 2.10 Aantal geïnterviewde boeren.

	aantal deelnemers	aantal niet-deelnemers
Waterland	21	12
Eilandspolder	21	8
Totaal	42	20

De boeren werden thuis bezocht en geïnterviewd met behulp van een enquêteformulier. Voor de vragenlijst is de volgende indeling gehanteerd:

- Algemeen (o.a. leeftijd, opleiding, bedrijfsomvang en -samenstelling, eigendom of pachtsituatie).
- Economische betekenis van het Experiment (o.a. melkquotum, beschrijving neveninkomsten en schatting inkomsten in percentages).
- Betekenis van het Experiment voor aspecten als toekomst van agrarische bedrijven en leefbaarheid streek (o.a. invloed Experiment op 'verinnerlijking', mening van omgeving, invloed Experiment op handelen van de boer en streek, toekomstvisie van de boer over bedrijf en streek).

Teneinde een beeld te krijgen van de motivaties van de boeren voor agrarisch natuurbeheer, de betekenis hiervan voor hun bedrijfsvoering en voor hun visie op de toekomst van hun bedrijf en de streek zijn twee typen vragen gesteld:

Vragen met betrekking tot feitelijkheden

Deze vragen hebben bijvoorbeeld betrekking op leeftijd, opleiding, bedrijfssamenstelling etc. De gedachte achter deze vragen is dat er een samenhang zou kunnen bestaan tussen deze factoren en de houding van de boeren ten opzichte van agrarisch natuurbeheer en de betekenis van agrarisch natuurbeheer voor deze boeren.

Vragen met betrekking tot meningen

Een aantal vragen is in de vorm van stellingen gesteld, waarbij de boeren op een schaal van één tot vijf konden aangegeven in hoeverre ze het hiermee eens waren of niet. Ook is een aantal maal gevraagd om mogelijke antwoorden op volgorde van belangrijkheid te plaatsen. De uitkomst hiervan is de gemiddelde plaats in de rij die aan een bepaalde factor wordt gegeven en geeft daarmee een "gemiddelde mening" weer. Een enkele maal zijn ook open vragen gesteld.

De vragen van het formulier werden mondeling voorgelegd aan de boeren door de onderzoekers. In veel gevallen waren zowel de boer als zijn echtgenote aanwezig bij het interview. Drie interviews zijn enkel met de echtgenote gehouden. De lengte van een interview voor een deelnemende boer was gemiddeld anderhalf uur. Voor niet-deelnemende boeren was dit drie kwartier.

2.4 Selectie overige actoren

Naast de boeren zijn er vier andere actoren geïnterviewd die een belangrijke rol spelen bij het vormgeven van de toekomst van het veenweidegebied en het beleid ten aanzien van agrarisch natuurbeheer in Waterland en Eilandspolder. Doel van deze interviews is het verkrijgen van een beeld van:

- de visie van een aantal belangrijke actoren op de toekomst van de streek
- de methoden om deze visie gestalte te geven en
- de rol van boeren en agrarisch natuurbeheer daarbij.

Vier belangrijke organisaties die een grote invloed hebben op ontwikkeling van het gebied en van het agrarisch natuurbeheer zijn:

Provincie Noord-Holland. De provincie heeft via streekplannen invloed op de ontwikkeling van de gebieden. Zij is ook één van de belangrijkste initiatiefnemers van het betaalde agrarisch natuurbeheer als aanvulling op de rijksrelatienota en een belangrijke financier voor beide Natuurverenigingen die in dit onderzoek betrokken zijn.

Geïnterviewde: Mw. F.G. van Diepen-Oost, gedeputeerde Provincie Noord-Holland met o.a. natuur, landschap en openluchtrecreatie in de portefeuille.

Staatsbosbeheer (SBB). SBB is eigenaar van een aantal gronden in Eilandspolder en Waterland en stelt eisen op voor het beheer. Hierdoor heeft SBB veel invloed op de ontwikkeling van beide gebieden en op het agrarisch natuurbeheer. Doordat op de door SBB verpachte gronden pakketten voor weidevogels van de Natuurverenigingen niet kunnen worden afgesloten (weidevogelbeheer zit al verwerkt in de eisen van SBB), heeft SBB ook invloed op de deelname aan de pakketten van de provincie.

Geïnterviewde: dhr. M.J. Kuipers, Regiohoofd SBB Noord-Holland

Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (WLTO). Deze beroepsorganisatie van boeren heeft duidelijke ideeën over beide gebieden en over de rol van agrarisch natuurbeheer.

Geïnterviewde: dhr. K. Mantel lid bestuur WLTO.

Dienst Landelijk Gebied Noord-Holland (DLG-NH). Deze dienst voert het relatienotabeleid in beide gebieden uit. Hierdoor heeft de dienst veel invloed op het agrarisch natuurbeheer in de gebieden. Het relatienotabeleid en de pakketten van de Natuurverenigingen komen in principe naast elkaar voor in het onderzoeksgebied.

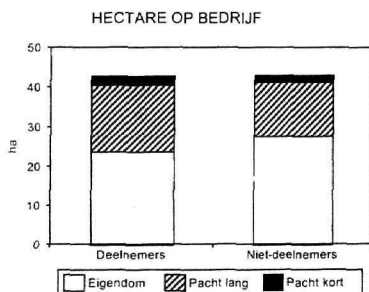
Geïnterviewde: dhr. J. van Erp, Project Manager Agrarisch Natuur Beheer.

3 RESULTATEN

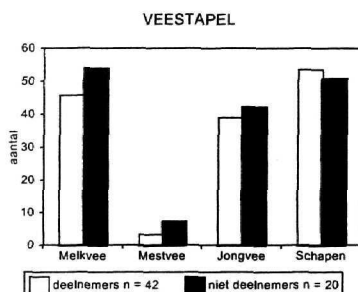
In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd van de interviews onder de boeren en de vier overige actoren en de resultaten van het bedrijfseconomische onderzoek. In § 3.1 worden daartoe eerst enkele algemene kenmerken van de deelnemende en de niet-deelnemende bedrijven gegeven. In § 3.2 wordt ingegaan op de motivatie van de boeren om al dan niet deel te nemen aan het Experiment, en aan de motieven voor de keuze van bepaalde pakketten. In § 3.3 wordt onderzocht wat de sociale en economische betekenis is van het huidige Experiment en of het tot een attitudeverandering heeft geleid. In § 3.4 wordt tenslotte ingegaan op de toekomstverwachtingen die de boeren en de overige actoren hebben voor wat betreft de bedrijven en de streek. Waar relevant, is tevens nagegaan of er verschillen bestaan tussen de twee onderzoeksgebieden, of tussen de verschillende bedrijfstypen.

3.1 Kenmerken deelnemers en niet-deelnemers aan het Experiment

Uit figuur 3.1 blijkt dat het gemiddelde bedrijfsoppervlak van de deelnemers en de niet-deelnemers gelijk is; wel lijkt het erop dat de niet-deelnemende bedrijven gemiddeld iets meer grond in eigendom hebben. Ook lijken de niet-deelnemers een iets hoger melkquotum/ha te hebben dan de deelnemers (371 ton t.o. 319 ton) en iets meer melkvee en wat minder schapen (zie fig. 3.2). Deze verschillen zijn echter niet statistisch significant.

Figuur 3.1 Bedrijfsoppervlakte en eigendomssituatie.

Figuur 3.2 Veestapel wel- en niet-deelnemers.

De deelnemers zijn gemiddeld 8 jaar jonger dan de niet-deelnemers (resp. 45 en 53 jaar; dit verschil is statistisch significant) en ze hebben vaker een opvolger (9 van de 11 boeren boven de 50 jaar t.o.v. 6 van de 14 bij de niet-deelnemers). Er blijkt geen verschil in opleidingsniveau tussen de wel- en niet-deelnemers. Wel hebben veel deelnemers een cursus agrarisch natuurbeheer gevolgd (zie tabel 3.1) dan de niet-deelnemers. Dit is echter vooral het geval in Waterland, waar de cursus verplicht is. Veel boeren in Eilandspolder hebben de (hier niet verplichte) cursus niet gevolgd omdat deze in de lammertijd viel.

Tabel 3.1 Deelname aan de cursus agrarisch natuurbeheer.

	Deelnemers		Niet-deelnemers	
	Waterland n = 21	Eilandspolder n = 21	Waterland n = 12	Eilandspolder n = 8
Cursus gevolgd	21	7	2	0
Cursus niet gevolgd	0	14	10	8

Er is geen verschil in de beschikbaarheid van arbeidskrachten, wel werken er bij de deelnemers gemiddeld twee keer zo veel vrijwilligers (1,9) aan agrarisch natuurbeheer dan bij de niet-deelnemers (0,8).

Samenvatting

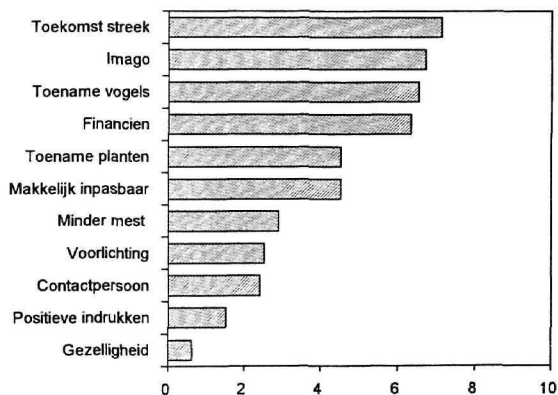
Het beeld dat uit de kenmerken van de deelnemers en de niet-deelnemers naar voren komt is dat de niet-deelnemers gemiddeld 8 jaar ouder zijn dan de deelnemers, en dat ze iets meer melk en vee hebben. Hun bedrijf is echter niet groter.

3.2 Motivatie voor deelname en niet-deelname aan het Experiment

3.2.1 Motivatie voor deelname

Om te achterhalen wat de motieven zijn om deel te nemen aan het Experiment is de deelnemers gevraagd een aantal factoren in volgorde van belangrijkheid te zetten. Het resultaat hiervan staat weergegeven in figuur 3.3. Uit figuur 3.3 blijkt dat de toekomst van de streek, de imagoverbetering, de toename van het aantal vogels en de financiën de belangrijkste motieven vormen om mee te doen aan het Experiment. Hiernaast is nog expliciet aan de boeren gevraagd op een schaal van 1 tot 5 (1 = helemaal niet mee eens, 5 = helemaal mee eens) aan te geven of de vergoeding de belangrijkste reden is om deel te nemen. Uit de antwoorden blijkt dat de vergoeding niet de belangrijkste reden is om deel te nemen aan het Experiment (gemiddeld 2,9 op de bovengenoemde schaal).

Er is getoetst of er verschillen bestaan tussen Waterland en Eilandspolder voor wat betreft de motivatie. Dit blijkt niet het geval te zijn. Tevens is gekeken of er een verschil bestaat tussen extensievere en intensievere bedrijven. Ook hier blijkt er geen verschil te bestaan in de motivatie voor deelname tussen de extensievere en de intensievere boeren.

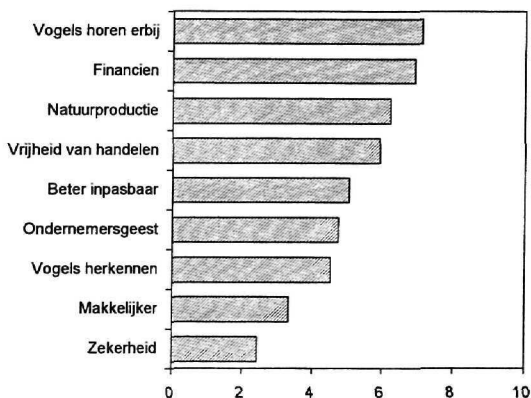
Figuur 3.3 Mate van belang van de afzonderlijke motieven voor deelname aan het experiment agrarisch natuurbeheer; op de x-as staat de gemiddelde plaats die de factoren kregen wanneer ze door de geïnterviewde op volgorde werden gezet, waarbij 0 = laag en 10 = hoog; aantal boeren (n) = 42.

3.2.2 Motivatie pakketkeuze deelnemers

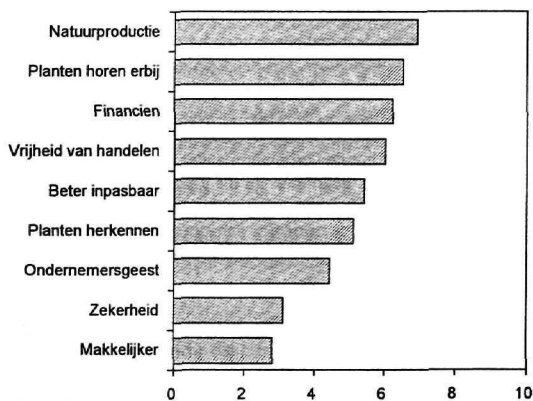
Veel boeren (60%) deden al aan weidevogelbeheer voor het Experiment. In Waterland deden 15 van de 20 boeren al aan weidevogelbeheer, in Eilandspolder was dit minder dan de helft (8 van de 20). Omgekeerd is dus gemiddeld 40% van de boeren naar aanleiding van het Experiment met weidevogelbeheer begonnen. De deelnemers blijken bereid om ook zonder vergoeding door te gaan met weidevogelbeheer (score 4,1 op een schaal van 1 = mee oneens tot 5 = mee eens). Bij het slootkantenbeheer ligt de verhouding anders; hier is 68% naar aanleiding van het Experiment met slootkantenbeheer begonnen. In dit geval geven de boeren aan dat ze er minder zeker van zijn dat ze zonder vergoeding door zullen gaan (score 3,3 = noch mee eens, noch mee oneens). Ook in dit geval was de deelname aan slootkantbeheer in Waterland voorafgaande aan het Experiment groter (8 van de 21 boeren) dan in Eilandspolder (2 van de 21 boeren).

De boeren is gevraagd naar hun motivatie van de keuze voor weidevogelbeheer en slootkantenbeheer (zie figuur 3.4 en 3.5). In beide gevallen staan drie motieven bovenaan: vogels en planten horen erbij op een veenweidebedrijf, de productie van meer natuur en de financiële vergoeding. Voor de overige pakketten (plas-dras, terras talud, rietbeheer, ruige mest en hooiland-mooiland) wordt door de boeren veel vaker (12 van de 15 boeren met "overige pakketten") als eerste motief aangegeven dat deze financieel aantrekkelijk zijn. Tegelijkertijd geven de boeren (7 van de 15) aan dat de natuureffecten van deze pakketten maatregelen groot zijn (staat mooi, goed voor de vogels, goed voor de natuur). De beloning van het agrarisch

natuurbeheer wordt over het algemeen als voldoende gezien om de kosten te dekken (score 4 op een schaal van 1 tot 5 = mee eens).

Figuur 3.4 Mate van belang van de afzonderlijke motieven voor de keuze voor weidevogelbeheer, 1 = laag, 10 = hoog (n = 36).

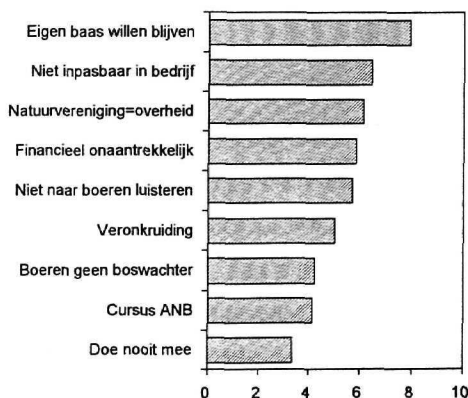

Figuur 3.5 Mate van belang van de afzonderlijke motieven voor de keuze voor slotkantenbeheer, 1 = laag, 10 = hoog (n = 38).

Het blijkt dat 18 van de 24 boeren na het afsluiten van de contracten nog wijzigingen in de overeenkomst hebben aangebracht. In 11 gevallen betrof dit een uitbreiding, in deze gevallen wilde men eerst zien hoe het uitpakte, alvorens op een grotere schaal mee te doen. Van de overige 7 wijzigingen trok men zich 2 maal terug uit een contract omdat dit niet in de bedrijfsvoering paste; de overige 5 gevallen betrof een verplaatsing van het beheer naar locaties waar naar verwachting de natuur- en de financiële opbrengst hoger is (weidevogels), of de inpasbaarheid beter is.

3.2.3 Motivatie niet-deelname

Ook van de niet-deelnemers doet 60% aan weidevogelbeheer en 10% aan slootkantenbeheer. De meeste niet-deelnemers (60%) besloten direct om niet mee te doen aan het Experiment. Het voorlichtingsmateriaal lijkt hierop geen invloed te hebben, terwijl vrijwel alle niet-deelnemers (18 van de 20) dit materiaal wel kennen (brochure/nieuwsbrief).

Figuur 3.6 Mate van belang van de motieven om niet deel te nemen aan het Experiment agrarisch natuurbeheer; 1 = laag, 10 = hoog (n = 20).

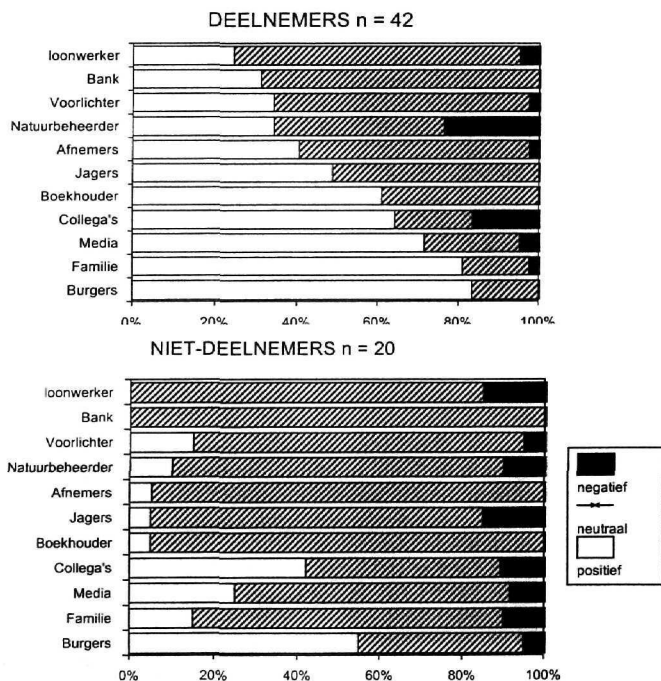
In figuur 3.6 staan de motieven om niet deel te nemen weergegeven. Als eerste werd genoemd: 'ik wil eigen baas blijven'. Ook de inpasbaarheid wordt genoemd, evenals een argwaan tegenover de natuurverenigingen. Ten aanzien van de natuurverenigingen blijkt dat een aantal boeren deze zien als een verlengstuk van de overheid, en voorziet men dat op termijn de natuurmaatregelen dwingend zullen worden opgelegd. Anderzijds geven boeren aan dat er ook nu al veel regels bestaan en dat dit niet direct toe zal nemen door deelname aan het Experiment. Er blijkt geen verschil te bestaan tussen de twee gebieden in motivatie om niet deel te nemen. Wel blijkt er een verschil in motivatie tussen extensieve en intensieve bedrijven om niet deel te nemen: Het blijkt dat de intensieve bedrijven de maatregelen niet inpasbaar vinden, terwijl de extensieve vooral eigen baas willen blijven.

De verplichte cursus agrarisch natuurbeheer (in Waterland) vormt geen grote drempel. Opvallend is dat de financiën niet bovenaan staan bij de motieven om niet mee te doen, en de boeren geven ook aan dat een hogere financiële vergoeding ze niet tot deelname zou bewegen.

Daarnaast worden andere motieven dan die in de vragenlijst geopperd gegeven (zie bijlage 3.1). Vier maal wordt genoemd dat het niet nodig is dat wordt betaald voor weidevogelbeheer; deze boeren deden het toch al en "halen hun geld niet uit een kievit". De overige motieven zijn per boer verschillend (zie bijlage 3.1).

3.2.4 Overige motieven en conclusies

De mensen uit de omgeving van de deelnemers reageren in het algemeen positief op de deelname, met name "burgers", familie, media en collega's (zie figuur 3.7).

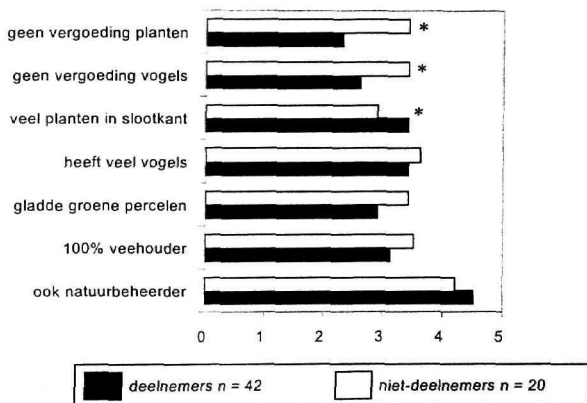

Figuur 3.7 Mening van de omgeving ten aanzien van de deelname aan agrarisch natuurbeheer volgens de boeren uit de steekproef.

Opvallend is dat de deelnemers aangeven dat er natuurbeheerders zijn die negatief reageren, evenals sommige collega's. De niet-deelnemers hebben nauwelijks een beeld van de mening van de omgeving (zie figuur 3.7). De reacties die ze van collega's en burgers krijgen zijn echter positief. Het lijkt er dus op dat er van de omgeving in ieder geval geen sterke negatieve impuls uitgaat. Geconcludeerd kan worden dat de omgeving neutraal of positief staat ten opzichte van deelname aan agrarisch natuurbeheer.

Bij de deelnemende boeren werken er op 34 van de 42 bedrijven één of meer vrijwilligers mee (gemiddeld 1,9) aan het agrarisch natuurbeheer. Als gevraagd wordt of de boeren door zouden gaan als er geen vrijwilligers meer zouden zijn, geven de boeren een neutraal antwoord (2,5 op een schaal van 1 tot 5). Daaruit kan worden afgeleid dat de inbreng van vrijwilligers geen absolute voor waarde voor deelname is, maar wel zeer welkom is (mede gezien het grote aantal bedrijven met vrijwilligers).

De niet-deelnemers vinden vaker dat agrarisch natuurbeheer helemaal niet vergoed hoeft te worden (zie figuur 3.8). Dit gevoel is sterker onder de niet-deelnemers in Waterland dan in Eilandspolder. Alle boeren vinden dat een boer ook natuurbeheerder is (zie figuur 3.8).

Figuur 3.8 Houding van de boeren ten aanzien van de natuur en de rol van de boeren als natuurbeheerders in de vorm van "Een goede boer hoeft/heeft/is ..."; 0 = helemaal niet mee eens, 5 = helemaal mee eens; * = significant verschillend tussen wel en niet-deelnemers; overige verschillen zijn niet significant.

De boeren geven vrijwel altijd hun resultaten op. Van de 42 deelnemers gaven er 5 hun resultaten niet op. De redenen waren: nog niet gezocht naar planten (1 x), geen tijd (2 x), en ontevreden over de vrijwilligers, die niet alles vonden (1 x). Eén boer had kennelijk spijt van zijn besluit tot deelname, want hij gaf aan dat het hem tegen de borst stuitte dat hij een vergoeding kreeg voor nestbescherming.

Samenvatting

Uit § 3.2 blijkt dat de boeren vooral meedoen aan het Experiment omwille van: de toekomst van de streek, het imago van de boeren, de natuureffecten en de vergoedingen. De niet-deelnemers geven als belangrijk motief om niet deel te nemen aan dat ze geen inmenging in de bedrijfsvoering willen.

Opvallend is dat er nauwelijks verschillen bestaan tussen de wel- en niet-deelnemers in hun houding ten opzichte van hun rol als natuurbeheerder of als landbouwer. Wel vinden de niet-deelnemers vaker dat natuurbeheer niet vergoed hoeft te worden. De boeren in Waterland waren, in ieder geval in de steekproef, ook voor het Experiment meer bezig met agrarisch natuurbeheer dan de boeren in Eilandspolder. Dit sluit ook aan bij het gevoel van de niet-deelnemers in Waterland dat agrarisch natuurbeheer niet betaald zou hoeven te worden: ze deden het toch al.

3.3 Betekenis van het Experiment

3.3.1 Economische betekenis

Uit tabel 3.2 blijkt dat de deelnemers gemiddeld 9% van hun inkomen uit het Experiment agrarisch natuurbeheer halen en in totaal 63% van hun inkomsten uit de agrarische bedrijfsvoering; de deelnemende boeren hebben dus een grotere spreiding in hun inkomstenbronnen dan de niet-deelnemers: ze werken meer "buiten de deur", ze krijgen meer subsidies en hebben inkomsten uit het Experiment.

Tabel 3.2 Natuurbeheer als inkomensbron voor deelnemers en niet-deelnemers aan het Experiment agrarisch natuurbeheer (door de boeren geschat als % van de totale inkomsten).

	DEELNEMERS n = 42		NIET-DEELNEMERS n = 20	
	(%)	SD	(%)	SD
recreatie	< 1	1	< 1	< 1
streekproducten	< 1	3	0	-
verkoop aan huis	< 1	3	0	-
loonwerk	4	11	3	9
Experiment ANB	9	7	nvt	nvt
beheersovereenkomsten	3	8	6	13
ander natuurbeheer	< 1	1	< 1	3
subsidie	5	7	2	4
andere inkomstenbronnen	14	28	9	17
normale bedrijfsvoering	63	28	80	25

De niet-deelnemers halen *relatief gezien* een groter gedeelte van inkomsten uit de normale agrarische bedrijfsvoering dan de deelnemers (resp. 80 % en 63 %). Andere inkomstenbronnen zoals recreatie, streekproducten en verkoop aan huis spelen bij beide groepen nauwelijks een rol. De verschillen tussen de wel- en niet-deelnemers in economische kenmerken zijn niet

significant. De verschillen bevestigen echter de indruk uit § 3.2: de niet-deelnemers lijken de landbouwbedrijfsvoering iets meer centraal te stellen en halen relatief gezien, een groter gedeelte van hun inkomen uit de bedrijfsvoering.

Verdeling pakketten over de bedrijfstypen

In tabel 3.3 staat weergegeven hoe de verdeling van de verschillende pakketten in Waterland voor de 130 deelnemers over de onderscheiden bedrijfstypen is (zie § 2.2). In tabel 3.4 staat hetzelfde weergegeven voor de steekproef uit de Eilandspolder. Opgemerkt moet worden dat de spreiding in hoeveelheid beheer tussen de bedrijven zeer groot is; de beloning ervoor varieert van f 200,- tot f 31.000 (bron: daadwerkelijk door de provincie in 1997 uitgekeerde bedragen aan de boeren in de steekproef).

Uit tabel 3.3 en 3.4 blijkt dat de verschillende pakketten niet gelijkmatig verdeeld zijn over de verschillende bedrijfstypen.

Tabel 3.3 Overzicht inkomensbijdrage agrarisch natuurbeheer naar klassen voor 130 leden van de natuurvereniging in Waterland in gulden per bedrijf per jaar.

klasse	weidevogels ha	bloemrijke kanten (km)	terras- taluds (m)	plas-dras (ha)	hooiland (ha)	bedrag totaal ¹ (gld)	bedrag per ha (gld)	aantal bedrijven
1	16,8	1,6	9,7	0,30	1,06	3.962	158	38
2	24,4	3,1	27,1	0,30	0,90	4.937	164	17
3	30,5	1,9	19,0	0,04	0,15	3.948	112	22
4	36,1	3,0	8,5	0,10	1,02	4.636	132	31
5	34,0	2,6	32,6	0,13	0,59	5.920	169	21

¹ Bron: daadwerkelijk uitgekeerde bedragen, provincie N-H.

Tabel 3.4 Overzicht agrarisch natuurbeheer naar klassen voor 21 deelnemers in Eilandspolder.

klasse	weidevogels nesten/ha	bloemrijke kanten (km)	riet- kragen	plas-dras (ha)	ruige mest (ha)	bedrag totaal ¹ (gld)	bedrag per ha (gld)	aantal bedrijven
1	2,2	4,6	0,4	0,2	1,3	3.086	233	3
2	13,8	7,6	0,8	0,4	1,0	11.697	177	6
3	28,1	5,6	0,4	0,0	1,4	7.898	163	5
4	25,3	6,5	0,0	0,0	1,3	7.958	203	3
5	30,0	5,9	0,0	0,0	0,8	3.875	92	4

¹ Bron: daadwerkelijk uitgekeerde bedragen, provincie N-H.

In Waterland halen de meest intensieve bedrijven ook de meeste inkomsten uit het agrarisch natuurbeheer, ook wanneer de opbrengsten per ha worden bekeken. In Eilandspolder halen de meest extensieve bedrijven juist de meeste inkomsten uit het Experiment, althans per ha bekeken. De meest intensieve bedrijven halen in Eilandspolder, per ha gezien, de minste

inkomsten uit het agrarisch natuurbeheer. Dit wordt veroorzaakt doordat deze bedrijven nauwelijks deelnemen aan andere pakketten dan weidevogel- en slootkantenbeheer.

Nadere analyse van de economische betekenis voor de bedrijfsvoering in Waterland

Voor de situatie in Waterland is een berekening gemaakt van de economische betekenis van het Experiment, gebaseerd op alle deelnemers in Waterland. De belangrijkste kengetallen hierbij zijn:

De arbeidsopbrengst

De opbrengst voor de arbeid van de ondernemer op basis van volledige vervangingswaarde en berekende rente. Dit is een bedrijfseconomisch kengetal en geeft met name inzicht in de economische duurzaamheid van bedrijven.

Het ondernemersinkomen

Hierbij wordt uitgegaan van het inkomen op basis van werkelijk betaalde rente in plaats van berekende rente. Het ondernemersinkomen geeft met name inzicht in de inkomenscapaciteit op dit moment. De hoogte van de betaalde rente hangt daarbij nauw samen met de eigen vermogenspositie van de bedrijven.

De gegevens van de uitgangssituatie zijn in tabel 3.5 weergegeven.

Tabel 3.5 Resultaten modelberekeningen uitgangssituatie (1997).

klasse	saldo (gld/bedrijf)	saldo (gld/ha)	arbeids opbrengst (gld)	eigen ver- mogen (%)	ondern.ink. (gld/bedrijf per jaar)
1	51.497	2.060	-30.340	80	-12.168
2	124.826	4.160	3.495	70	29.896
3	181.420	5.183	19.203	60	45.938
4	219.631	6.275	32.855	50	59.309
5	265.909	7.597	43.565	40	67.893

De bedrijven type 1 en 2 zijn bedrijfseconomisch gezien te weinig duurzaam. Echter ook bedrijf type 3 heeft bedrijfseconomisch een matig perspectief in de uitgangssituatie. Door niet of onvoldoende te reserveren voor vervangingsinvesteringen kan op deze bedrijven nog gedurende een aantal jaren een redelijk inkomen worden behaald. Op termijn zal echter sprake zijn van continuïteitsproblemen.

Ondanks dat bedrijfsmodel 1 een bedrijfseconomisch negatief resultaat laat zien komen deze bedrijven wel degelijk voor in Waterland. Door weinig vreemd vermogen en door niet te reserveren kan het uiteindelijke inkomen toch positief zijn. Deze bedrijven zijn voor het inkomen ook niet of niet helemaal afhankelijk van het bedrijf. Er is sprake van neveninkomsten uit andere arbeid.

Het economisch resultaat van de deelname aan het Experiment gedurende twee jaar op de inkomens volgens de modelberekeningen is in tabel 3.6 weergegeven. Gerelateerd aan de

arbeidsopbrengst is inkomen uit agrarisch natuurbeheer substantieel. Voor alle klassen wordt gemiddeld meer dan 10 % stijging van de arbeidsopbrengst gerealiseerd. Uit de enquête blijkt dat ook de boeren zelf aangeven gemiddeld ongeveer 9% van hun inkomen uit agrarisch natuurbeheer halen (zie tabel 3.2). Wanneer wordt gekeken naar de absolute en de relatieve stijging van het inkomen is er geen duidelijk verband tussen inkomsten uit natuurbeheer en intensiteit te herkennen. Relatief gezien is de inkomensaanvulling voor de extensieve bedrijven van duidelijk groter belang dan voor de intensievere bedrijven. Dit blijkt o.a. uit de stijging van het inkomen per kg melk.

Tabel 3.6 Modelberekeningen agrarisch natuurbeheer in Waterland 1997.

klasse	stijging inkomen (gld)	stijging per ha (gld)	stijging/kg melk (cent)
1	3.874	155	n.v.t.
2	4.293	143	2,8
3	3.661	105	1,4
4	4.083	117	1,2
5	5.363	153	1,2

De in tabel 3.6 weergegeven getallen zijn gemiddelden voor 130 bedrijven. Zoals eerder aangegeven is de spreiding per bedrijf groot. Verder moet worden bedacht dat het bovenstaande een momentopname is.

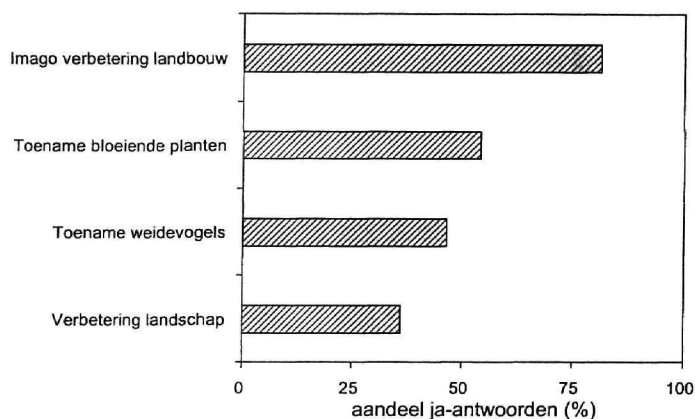
De deelnemende boeren geven aan dat ze nauwelijks hoeven te investeren in machines ten behoeve van agrarisch natuurbeheer (1,6 op een schaal van 1 tot 5). Wel lijkt er enige invloed op de extra arbeid (3,4 op de schaal van 1 tot 5).

Wanneer de Natuurverenigingen de mogelijkheden van agrarisch natuurbeheer, en de hierbij behorende financiering, verder uit kunnen breiden, wordt agrarisch natuurbeheer met name voor extensieve bedrijven een belangrijke economische poot onder het bedrijf. Voor de kleinere extensieve bedrijven in Waterland is dit van levensbelang. Zoals hierboven aangegeven is er een aantal bedrijven dat alleen kan bestaan omdat er niet wordt geïnvesteerd. In de toekomst zullen dergelijke bedrijven inkomsten, zoals uit agrarisch natuurbeheer, nodig hebben om op termijn te kunnen overleven.

3.3.2 Attitude verandering door het Experiment

In de eerste plaats blijkt, zoals vermeld in § 3.2 dat er een groot aantal boeren naar aanleiding van het Experiment is begonnen met agrarisch natuurbeheer (40 % weidevogelbeheer, 68 % slootkantenbeheer).

Veel boeren denken dat hun imago is verbeterd ten gevolge van het Experiment (zie figuur 3.9). Minder dan de helft van de deelnemende boeren (45%) ziet een toename van weidevogels. Dit is op zich niet zo vreemd, omdat veel boeren al aan weidevogelbeheer deden. 65% van de deelnemers ziet wel een toename van bloeiende planten. 4 van de 42 deelnemende boeren vinden dat er door het Experiment helemaal niets is veranderd.

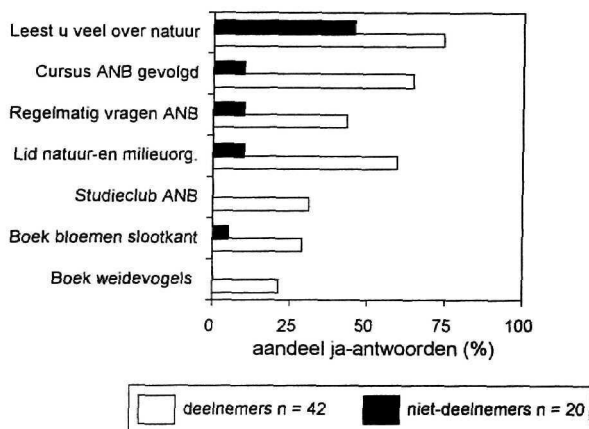
Figuur 3.9 Beleving van de resultaten van agrarisch natuurbeheer door de deelnemende boeren uit de steekproef (n = 42).

In tabel 3.7 staan de resultaten van een aantal vragen aangaande de beleving van het Experiment door de boeren.

Tabel 3.7 Bijdrage van het Experiment aan het natuurbewustzijn en mate van onderwerp in de streek (1 = weinig; 5 = veel).

Het Experiment heeft:	gemiddelde (n = 42)	SD
het natuurbewustzijn vergroot	4,2	1,2
het milieubewustzijn vergroot	3,3	1,4
elders op bedrijf ook natuurbewuster	3,5	1,2
reactie op deelname positief	4,4	0,8
gesprek op verjaardagen	3,3	1,4

Uit tabel 3.7 blijkt dat de deelnemende boeren vinden dat het Experiment hun natuurbewustzijn positief heeft beïnvloed. Voor het milieubewustzijn geldt dat niet en de deelnemende boeren antwoorden ook dat ze op de rest van hun bedrijf nauwelijks bewuster met natuuraspecten omgaan. De deelnemers ervaren de reacties op hun deelname aan het Experiment positief. Wanneer wordt gevraagd of het agrarisch natuurbeheer een onderwerp van gesprek is op verjaardagen, dan wordt hierop neutraal gereageerd. 90 % van de boeren geeft aan dat er regelmatig contacten met andere boeren zijn over agrarisch natuurbeheer en bij 60 % zijn de contacten met andere boeren en burgers in het algemeen toegenomen.

Figuur 3.10 Indicatoren voor natuurbewustzijn, alle verschillen tussen wel- en niet-deelnemers zijn significant.

In § 3.2 is geconstateerd dat er vrijwel geen verschillen tussen de wel en niet-deelnemers zijn voor wat betreft hun kijk op natuur op het bedrijf (figuur 3.8). In figuur 3.10 staan indicatoren voor het natuurbewustzijn van de boeren. Hieruit blijkt dat de deelnemende boeren veel natuurbewuster zijn dan de niet-deelnemende. Hierbij is gevraagd of dit gold voor de laatste jaren. Dit kan erop duiden dat het natuurbewustzijn is toegenomen door het Experiment.

Samenvatting

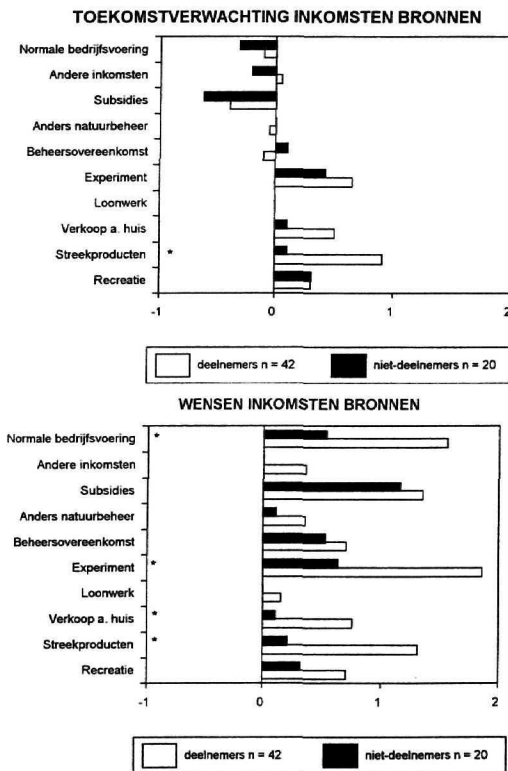
Naar aanleiding van de economische betekenis van het Experiment kan worden geconcludeerd dat het agrarisch natuurbeheer ook nu al een substantiële bijdrage vormt, met name voor de extensievere bedrijven. Deze bedrijven lijken echter tevens nog niet het optimale rendement uit het agrarisch natuurbeheer te halen. Opvallend is dat ook de intensievere bedrijven aanzienlijke inkomsten uit het agrarisch natuurbeheer weten te halen.

Voor wat betreft de attitude verandering kan worden aangegeven dat zowel de deelnemers als de niet-deelnemers positief staan ten opzichte van agrarisch natuurbeheer en de rol van de boeren daarbij. De deelnemende boeren zijn echter veel natuurbewuster dan de niet-deelnemende boeren. Daar staat tegenover dat de niet-deelnemende boeren wel vinden dat agrarisch natuurbeheer erbij hoort, en niet vergoed hoeft te worden. Verder zien de deelnemende boeren vooral hun imago verbeterd worden door de deelname aan het experiment. Indicaties over een attitudeverandering zijn verkregen door deelnemers en niet-deelnemers aan het experiment te vergelijken. Voor een werkelijk beeld van de verinnerlijking had een meting vóór het experiment als vergelijking plaats moeten vinden.

3.4 Toekomst van bedrijf en natuurbeheer

3.4.1 Visie van de boeren

In figuur 3.12 staat aangegeven wat boeren verwachten van de verdeling van hun inkomsten en wat ze zouden wensen dat deze verdeling zou zijn.

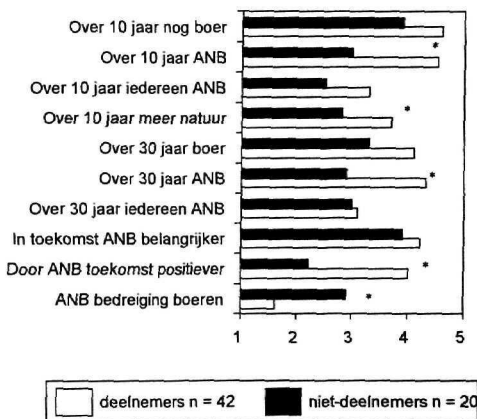

Figuur 3.12 Toekomstverwachting en wensen t.a.v. veranderingen in inkomstenbronnen; de boeren konden op een schaal van -4 tot +4 hun verwachting uitspreken, in de figuur staat de gemiddelde score weergegeven, waarbij -1 = lichte afname, 0 is toe- nog afnamen; 1 is lichte toename en 2 is toename, * = significant verschil tussend wel en niet-deelnemers Mann-Whitney, $P < 0.05$.

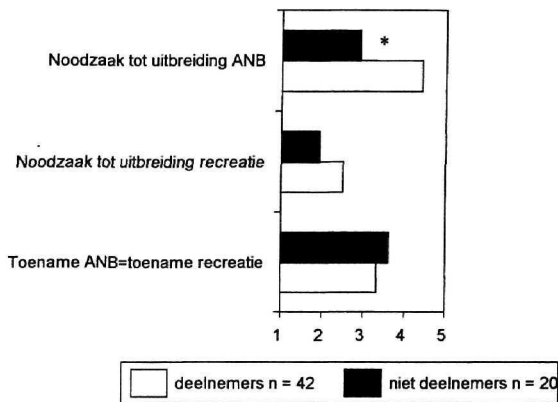
Wanneer wordt gekeken naar de verwachting van de boeren dan blijkt dat alle boeren eerder een teruggang van de inkomsten uit de normale bedrijfsvoering en uit subsidies verwachten dan een toename. Opvallend is dat zowel de deelnemende boeren als de niet deelnemende boeren een toename van inkomsten uit het Experiment verwachten; ook denkt men dat inkomen uit recreatie toe zal nemen. Voor het overige verwachten vooral de deelnemende boeren een toename van inkomsten uit verkoop aan huis en streekproducten.

Voor wat betreft de wensen van de boeren valt op dat alle boeren een inkomstenstoename wensen uit diverse bronnen, waarbij met name de deelnemers een grote toename wensen uit de normale bedrijfsvoering en uit het Experiment. Opvallend is verder dat de deelnemers niet alleen verwachten, maar ook wensen dat hun inkomen uit *ander bronnen zoals streekproducten*, toe zullen nemen. De niet-deelnemers wensen een *geringere inkomensstijging, met als belangrijkste bron de subsidies*.

Er is aan de boeren een aantal vragen gesteld die betrekking had op hun visie op de toekomst van de streek (zie figuur 3.13). Uit deze figuur valt af te leiden dat de deelnemende boeren over het algemeen een wat positievere toekomstvisie hebben dan de niet-deelnemende boeren. Ook geven de deelnemende boeren aan positiever ten opzichte van de toekomst te staan door het agrarisch natuurbeheer. Opvallend is verder dat zowel de deelnemers als de niet-deelnemers een belangrijke rol voor agrarisch natuurbeheer in de toekomst zien weggelegd. De deelnemers zien hiervoor echter een veel grotere noodzaak dan de niet-deelnemers (zie figuur 3.14).

Figuur 3.13 Toekomstvisie deelnemende en niet-deelnemende boeren; 1 = helemaal niet mee eens, 5 = helemaal mee eens; * = significant verschillend tussen wel en niet deelnemende boeren.

Figuur 3.14 Houding van de boeren ten opzichte van natuurbeheer en recreatie; 1 = helemaal niet mee eens, 5 = helemaal mee eens, * = significant verschillend tussen wel- en niet-deelnemers.

Wanneer wordt gevraagd naar het aantal boeren in de streek ten opzichte van de rest van Nederland dan geeft men aan dat er over tien jaar geen verschil zal zijn tussen de boeren in de betreffende gebieden en de rest van Nederland. Over een termijn van 30 jaar is men hier iets minder zeker van. Hierbij is er geen verschil tussen de deelnemers en de niet-deelnemers.

Geen van de boeren ziet een noodzaak tot uitbreiding van de recreatie en ook wordt er geen directe koppeling gelegd tussen agrarisch natuurbeheer en recreatie (figuur 3.14).

3.4.2 Visie van de overige actoren

In deze paragraaf worden de resultaten van de interviews met een viertal belangrijke actoren kort weergegeven en vergeleken met de uitkomsten van de interviews met de boeren. Hierbij wordt eerst ingegaan op de visie van deze actoren op de huidige situatie, zowel het heden als de toekomst. Vervolgens is gevraagd naar de maatregelen die deze actoren voor zich zien om de gewenste situatie te behouden of te bereiken, inclusief de rol van boeren daarbij en de rol van agrarisch natuurbeheer.

Huidige situatie

De vier geïnterviewden zijn in het algemeen redelijk tevreden over de huidige situatie in de streek. Met name ook de betrokkenheid van de boeren bij de streek en bij agrarisch natuurbe-

heer wordt als positief ervaren. Ook vindt men dat het in de streek met de bedrijven en de leefbaarheid redelijk goed gaat. Daarnaast ziet men echter de dreiging van de verstedelijking, met name van Waterland. Alle geïnterviewden zouden wel meer natuur in de streek willen zien.

De vertegenwoordiger van SBB is het minst tevreden met de huidige situatie, met name waar het de relatie tussen de boeren en SBB betreft. Daarnaast vallen de weidevogelresultaten tegen, zowel landelijk als sommige SBB gebieden. Een oorzaak is nog niet aan te geven.

Als belangrijkste positief effect van het Experiment agrarisch natuurbeheer van de provincie Noord-Holland wordt het enthousiasme van de boeren en de toegenomen binding met de streek genoemd. Over het algemeen denkt men wel dat er een positief effect is op de natuur in de streek. Goed meetbaar is dit effect echter nog niet. Men verwacht dat het positieve effect van de experimenten duurzaam is bij voortzetting van de financiering. Als deze wordt stopgezet stort het geheel in.

Toekomst

In algemene zin zien de geïnterviewden een gevarieerd en open landschap voortbestaan, waarbij de landbouw een belangrijke rol speelt, met natuur en recreatie als belangrijke nevenfuncties. De diversiteit van natuur mag daarbij nog toenemen. In de meest ideale situatie zijn boeren in de streek noodzakelijk en spelen een belangrijke rol bij het natuurbeheer. Het inkomen van de boeren in de streek zou moeten bestaan uit een mix van landbouw, natuur en recreatie.

De vier geïnterviewden geven allen aan dat ze op enigerlei wijze het agrarisch natuurbeheer willen stimuleren. Vanuit ieders achtergrond worden hiertoe verschillende methoden genoemd: provinciale maatregelen, milieutechnisch en planologisch, het Experiment, afspraken met boeren, genereren van geldstromen en beheersovereenkomsten.

Agrarisch natuurbeheer mag van alle geïnterviewden een substantiele bijdrage leveren aan het inkomen van de boer. De gedeputeerde van de provincie Noord-Holland heeft hierbij een voorkeur voor natuurproductiebetaling. De vertegenwoordigers van WLTO en DLG zien meer in een combinatie van natuurproductiebetaling en beheersovereenkomsten.

Allen voelen veel voor de bundeling van de verschillende initiatieven en meer integratie op het gebied van agrarisch natuurbeheer. De natuurverenigingen worden gezien als een goede kandidaat voor de uitvoering van het toekomstige agrarische natuurbeheer door boeren, zowel voor natuurproductiepakketten als beheerspakketten (inclusief die van DLG). Daarnaast moet er een monitoring en controle systeem worden opgezet om de resultaten te meten. De SBB vertegenwoordiger meent dat ook de aanpak via SBB, naast die via de natuurverenigingen nodig blijft voor de streek.

Alle geïnterviewden zien verder het gevaar dat de boeren toch weg zullen trekken uit de streek. Verder verwacht men dat het aantal natuurreservaten toe zal nemen. Over de wenselijkheid van deze situatie wordt verschillende gedacht, toch ziet men dit liever dan een verstedelijking van het gebied.

Op het gebied van het waterpeil is er een tegenstelling waar te nemen: vanuit natuurbehoudsoogpunt wordt aangegeven dat het waterpeil absoluut niet mag dalen, vanuit de landbouw dat het waterpeil absoluut niet te hoog mag zijn.

Verder verwacht men dat er in de wat verdere toekomst een groter verschil zal ontstaan tussen de rendabele agrarische gebieden en de minder rendabele gebieden. Boeren met land in de rendabele gebieden halen het grootste deel van hun inkomen uit hun agrarische bedrijfsvoering. Boeren in de minder rendabele gebieden (Waterland, Eilandspolder) zullen hun inkomen voor een groot deel uit natuurbeheer en ook uit streekeigen producten en recreatie halen. Boeren met land in zowel rendabele als minder rendabele gebieden zullen hun reguliere bedrijfsinkomsten uit de rendabele gebieden halen en in de minder rendabele gebieden veel aan natuurbeheer doen.

Samenvatting

Voor wat betreft de houding van de boeren ten opzichte van de toekomst, geven de resultaten aan dat de deelnemers over het algemeen wat positiever tegen de mogelijkheden van het agrarisch bedrijf in de toekomst. Opvallend is verder dat ook de niet-deelnemers verwachten dat het agrarisch natuurbeheer toe zal nemen, hoewel ze dit niet noodzakelijk vinden. Ook verwachten beide groepen dat hun inkomsten uit het Experiment toe zullen nemen. De deelnemers verwachten en wensen meer inkomsten uit verkoop aan huis en uit streekproducten.

De overige actoren verwachten en hopen voor de toekomst dat het landschap behouden blijft, inclusief de boeren. De boeren spelen daarbij tevens een belangrijke rol voor de natuur in de streek middels agrarisch natuurbeheer.

Wanneer de resultaten van de boeren en de overige actoren worden vergeleken dan blijkt dat de boeren, zoals mag worden verwacht, hun bedrijfsvoering centraal stellen. Een bepaalde hoeveelheid basisnatuur, met name de weidevogels wordt hierbij als onderdeel van het bedrijf gezien. Veel boeren zijn bereid om meer te doen, als daar een vergoeding tegenover staat. De overige actoren hebben veel meer de streek als uitgangspunt. Zij zien hierbij een gevarieerd, open landschap voortbestaan. Hierbij hebben zij graag dat de boeren een centrale rol blijven spelen, maar, met name in de marginalere gebieden, staat voor hen het behoud van het landschap centraler dan het behoud van de boeren.

4. DISCUSSIE & CONCLUSIES

4.1 Discussie

Ten behoeve van het onderzoek is een selectieve steekproef genomen uit de deelnemende en de niet-deelnemende boeren in Waterland en Eilandspolder. Bij de selectie is rekening gehouden met een aantal factoren ten einde uitspraken te kunnen doen over de spreiding over het gebied, spreiding over bedrijfstypen en spreiding over pakketten. Achteraf bleek dat er alleen bij de niet-deelnemers in Eilandspolder een ondervertegenwoordiging van de intensievere bedrijven bestond. Bij de selectie werd door het ANE al aangegeven dat vrijwel alle intensievere bedrijven deelnemen aan het experiment. Dit betekent dat de steekproef uit de niet-deelnemers dus waarschijnlijk wel representatief is, en dat er geen intensievere niet-deelnemers zijn. De niet-deelnemers zijn hier met name de boeren die hun bedrijf als neven-beroep uitvoeren. Dit betekent dat er in Eilandspolder geen correlatie kan worden gelegd tussen intensiteit en bijv. de motivatie om niet deel te nemen. Omdat bleek dat er geen verschillen in motivatie tussen de niet-deelnemers uit Waterland en Eilandspolder bestonden, zijn de niet-deelnemers van beide gebieden toch samengevoegd en met de deelnemers vergeleken.

In de beschikbare tijd konden 62 boeren worden geïnterviewd: 42 deelnemers en 20 niet-deelnemers, verdeeld over twee onderzoeksgebieden. Een gevolg van deze aanpak, met een beperkt aantal niet-deelnemers, is echter dat verschillen die lijken te bestaan niet statistisch significant zijn. Wetenschappelijk gezien zou er in dit geval moeten worden geconcludeerd dat er geen verschillen bestaan in uitspraken. In de tekst zijn deze uitkomsten wel genoemd, maar steeds met het nodige voorbehoud.

Bij enquêtes naar de mening van mensen kan het probleem zich voordoen dat sociaal wenselijke antwoorden worden gegeven, of dat de geïnterviewde zich laat beïnvloeden door de interviewer. Een enkele maal is het signaal afgegeven dat de boeren zich door de wijze van vraagstelling onder druk gezet voelden. De belangrijkste vragen zijn echter op verschillende wijzen gesteld, en de uitkomsten hiervan zijn consistent. Dit duidt erop dat de invloed van de bovengenoemde factoren waarschijnlijk beperkt is gebleven.

4.2 Conclusies

Motivatie

Agrarisch natuurbeheer, één van de opties voor inkomensverbreding, is in Waterland en Eilandspolder goed aangeslagen. Het merendeel van de veehouders is lid van de natuurvereniging en heeft contracten afgesloten voor diverse vormen van agrarisch natuurbeheer.

De niet-deelnemers zijn gemiddeld ouder dan de deelnemers, en deze lijken iets meer melk en vee te hebben en de landbouwbedrijfsvoering iets meer centraal te stellen. De bedrijfsgrootte verschilt niet.

Met name ten aanzien van het weidevogelbeheer geldt, dat veel boeren dit toch al deden, in samenwerking met vrijwilligers (inclusief veel niet-deelnemers) en het niet nodig vinden

hiervoor betaald te worden. Hier staat tegenover dat er toch een aantal boeren door het experiment met weidevogelbeheer is begonnen.

Uit het onderzoek blijkt dat de deelnemers zich laten motiveren door een combinatie van factoren. Van belang zijn: de toekomst van de streek, het imago van de boeren en ook de natuureffecten. De inkomsten spelen vooral een belangrijke rol bij de zwaardere pakketten en minder bij de lichtere pakketten zoals weidevogelbeheer en slootkantbeheer.

Deze uitkomsten sluiten aan bij andere onderzoeken naar agrarisch natuurbeheer. Uit een onderzoek naar randenbeheer in de akkerbouw geven de boeren ook als belangrijkste motieven aan: het imago van de landbouw en belang van de natuur (Jacobs *et al.*, 1997).

Bij de niet-deelnemers lijkt er meer een algemene negatieve houding ten opzichte van inmenging in de bedrijfsvoering te bestaan. Ook acht men het agrarisch natuurbeheer minder inpasbaar, hetgeen opvallend is, aangezien er veel niet-deelnemers wel aan andere vormen van natuurbeheer doen, via SBB of DLG. Daarnaast wordt enigszins argwanend naar de natuurvereniging gekeken.

Opvallend is dat er nauwelijks verschillen bestaan in de houding van de wel en niet-deelnemende boeren ten opzichte van hun rol als natuurbeheerder of als landbouwer. Wel vinden de niet-deelnemers vaker dat natuurbeheer niet vergoed hoeft te worden. De boeren in Waterland waren, in ieder geval in de steekproef, voor het experiment reeds meer bezig met agrarisch natuurbeheer dan de boeren in Eilandspolder. Dit sluit ook aan bij het gevoel van de niet-deelnemers in Waterland dat agrarisch natuurbeheer niet betaald zou hoeven te worden.

Betekenis

Bedrijfseconomische betekenis

Het agrarisch natuurbeheer draagt gemiddeld gezien voor ca. 10% bij aan de inkomens van de deelnemende boeren in 1997.

Van de bedrijven in Waterland (inclusief Zeevang) is in de uitgangssituatie (zonder agrarisch natuurbeheer) 42% bedrijfseconomisch te weinig duurzaam (klasse 1 en 2). Echter ook de bedrijven in klasse 3 hebben bedrijfseconomisch een matig perspectief.

Inkomen uit agrarisch natuurbeheer blijkt in 1997, 2 jaar na de start van de natuurverenigingen, substantieel. Relatief gezien is agrarisch natuurbeheer voor extensieve bedrijven van groter belang voor de inkomensvorming dan voor intensieve bedrijven. De spreiding tussen de bedrijven is zeer groot. De uitkomsten van de berekeningen zijn gemiddelden en geven bovendien niet meer dan een momentopname (1997) aan. Het lijkt er echter tevens op dat de extensievere bedrijven, met name in Waterland, nog geen optimaal gebruik maken van de mogelijkheden. Opvallend is daarnaast dat ook de intensievere bedrijven aanzienlijke inkomsten uit het agrarisch natuurbeheer weten te halen.

Attitude verandering

Voor wat betreft de attitude verandering kan worden aangegeven dat een aantal boeren in

ieder geval door het experiment is begonnen met agrarisch natuurbeheer. In het algemeen staan de deelnemers positief ten aanzien van natuurbeheer, en het onderwerp lijkt ook besproken te worden. Verder zien de boeren vooral hun imago verbeterd worden door de deelname aan het experiment.

Zowel de deelnemers als de niet-deelnemers staan positief ten opzichte van agrarisch natuurbeheer en de rol van de boeren daarbij. De deelnemende boeren zijn echter veel natuurbewuster dan de niet-deelnemende boeren. Daar staat tegenover dat de niet-deelnemende boeren wel vinden dat agrarisch natuurbeheer erbij hoort, en niet vergoed hoeft te worden.

Toekomst visie

Boeren

Voor wat betreft de houding van de boeren ten opzichte van de toekomst, geven de resultaten aan dat de deelnemers over het algemeen wat positiever staan tegenover de mogelijkheden van het agrarisch bedrijf in de toekomst dan de niet-deelnemers. Opvallend is verder dat ook de niet-deelnemers verwachten dat het agrarisch natuurbeheer toe zal nemen, hoewel ze dit niet noodzakelijk vinden. Ook verwachten beide groepen dat hun inkomsten uit het experiment toe zullen nemen. De deelnemers verwachten en wensen meer inkomsten uit verkoop aan huis en uit streekproducten.

Overige actoren

De overige actoren verwachten en hopen voor de toekomst dat het landschap behouden blijft, inclusief de boeren. De boeren spelen daarbij tevens een belangrijke rol voor de natuur in de streek middels agrarisch natuurbeheer.

LITERATUUR

- Buijs, J., 1998. Economische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor de veehouderij in Waterland. Jan Buijs Agro-Advies.
- Edel, B.H., H.W. de Gier & P. Terwan, 1995. Een vereniging voor agrarisch natuurbeheer in Waterland. Voorstudie. CLM 187-1995, Utrecht, Samenwerkingsverband Waterland, Broek in Waterland.
- Jacobs, A.F.M., G.A.A. Wossink & G.R. de Snoo, 1997. Randverschijnselen. Evaluatie deelname en inpasbaarheid DLG-experiment randenbeheer. Rapport Dienst Landelijk Gebied, Utrecht.
- PR, 1995. Handleiding BBPR. Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden (PR), Lelystad.
- Provincie Noord-Holland, 1990. Veenweidegebieden: opgeven of hoop geven. Ontwerp beleidsvisie provincie Noord-Holland.
- Provincie Noord-Holland, 1997. Boer en natuur. Beleidsnotitie voor de aanpak van het agrarisch natuurbeheer in de provincie Noord-Holland. Beleidsnota, provincie Noord-Holland.
- Provincie Noord-Holland, 1998. Tussen-evaluatie: de resultaten van het provinciale instrument agrarisch natuurbeheer nader bekeken. Provincie Noord-Holland, Afdeling Onderzoek, Haarlem. 28 pp.
- Werkgroep Eilandspolder, 1995. Project 'ondersteuning landbouw en natuur in de regio Eilandspolder'. WLTO Werkgroep Eilandspolder.

Bijlage 2.1 Bedrijfsmodellen.

	Bedrijf 1	Bedrijf 2	Bedrijf 3	Bedrijf 4	Bedrijf 5
gem melk/ha (kg)	-	5000	7500	10.000	12.500
Melkquotum/bedrijf (kg)	-	150.000	260.000	350.000	434.000
Melkproductie/koe (kg)	-	6.000	6.500	7.000	7.000
Veestapel					
Melkkoeien	-	25	40	50	62
Jongvee	33	22	24	30	37
Weidvee	-	20	-	-	-
Zoogkoeien	20	-	-	-	-
Schapen	100	50	50	-	-
Oppervlakte					
Bedrijfsoppervlakte ha	25	30	35	35	35
- waarvan grasland	20	25	33	33	28
- waarvan maisland	-	-	-	-	5
- waarvan water/erf	5	5	2	2	2
Graslandgebruik					
N-gift kg	82	136	172	235	300
Door/herinzaaien	nee	nee	ja	ja	ja
ha's late maaidatum	10	10	5	-	-
Beweiding	stand	o6	o4	o4	B4
Grond/ontwatering					
Grondsoort	k.o.v.	k.o.v.	k.o.v.	k.o.v.	k.o.v.
Grondwatertrap II	100%	100%	100%	40%	40%
Grondwatertrap II*	-	-	-	60%	60%

Bijlage 3.1 Overige redenen om niet mee te doen aan het experiment agrarisch natuurbeheer.

NR	WAT MOET ER VERANDEREN OM MEE TE DOEN
101	minder geld naar overhead
102	niet nodig, eerder vrijwilligers betalen
103	mensen uit 't land
104	boeren zijn concurrenten
105	geen vergoeding; vrijwillig weidevogelbeheer
106	meer richting mooiland/hooiland
107	continuïteit meer waarborgen
108	geen verplicht weidevogelbeheer
109	wil eigen baas blijven
110	meer land; intensief ---- > extensief
111	zwaar beheer is beter
112	continuïteit, rendement nu te laag
113	experiment overbodig
114	cursus niet verplicht
115	niets
116	uitbreiding tot Schermer
117	duidelijke voorlichting
118	Toestemming SBB, lidmaatschap (f100.-) is onzin